

Összefoglalásként Marosi Sándor akadémikust idézzük: „...a Magyar Földrajzi Társaság is több alkalommal és formában fejezte ki megbecsülését, amelynek céljai-feladatai elérését-megoldását Frisnyák Sándor nagymértékben, hosszú időn át és maradandóan szolgálta-elősegítette. Ezek az elismerések tetelesen a következők. 1970: a Társaság választmányának tagja, 1977: a Társaság elismerő oklevelével való kitüntetése, 1981-től a Földrajzi Közlemények szerkesztőbizottságának tagja, 1996: a Társaság tiszteleti tagjává választása, 1997: Lóczy Lajos emlékéremmel való kitüntetése, 2001: a Társaság alelnökévé választása.”⁵

2012-ben a Magyar Földrajzi Társaság a Teleki Sámuel emlékérem adományozásával ismerte el Frisnyák Sándor tanári, tudományos és tudományos közéleti tevékenységét, a Társaság érdekében kifejtett munkásságát.

Frisnyák professzor ma is aktív tagja a szakmai közéletnek, a mikro földrajzi és regionális kutatómunkájával gazdagítja Magyarország tájtörténetével kapcsolatos ismereteinket. Munkásságához további sok sikert, jó egészséget és boldogságot kívánunk.

ADALÉKOK A NEMZETI ATLASZOK MÚLTJÁHOZ ÉS JELENÉHEZ – KÜLÖNÖS TEKINTETTEL MAGYARORSZÁG NEMZETI ATLASZAIRA

Dr. Kocsis Károly¹

Több éves előkészítő munka után tavaly, 1983-hoz hasonlóan ismét a Magyar Tudományos Akadémia kezdeményezte az MTA CSFK Földrajztudományi Intézet koordinálásával Magyarország Nemzeti Atlaszának (MNA) új kiadását. Földünk minden országában, mindenhol és mindenkor a nemzeti atlaszok, mint a nemzeti jelképek egyik (a zászló, címer, himnusz mellett) legfontosabbika kormányzati támogatással és a tudomány képviselőinek (ahol van: tudományos akadémia) kezdeményezése alapján, széles körű nemzeti összefogással valósultak meg. Ez történt 1964-1967 és 1983-1989 között Magyarországon is, mikor az MNA első két kiadása napvilágot látott. Az MNA új kiadásával kapcsolatos, előkészítő munkálatok indokolják, hogy áttekintést nyújtsunk általában a nemzeti atlaszokról, különös tekintettel a magyar nemzeti atlaszokra és azok előzményeire.

1. A nemzeti atlaszok

1.1. Mi a nemzeti atlasz?

Definíció. Az emberek többsége a mindennapok során atlaszokkal legfeljebb autóatlaszok vagy gyermekeinek iskolai atlaszai formájában találkozik. A nemzeti atlasz azonban egy adott állam természeti, gazdasági és társadalmi adottságait mutatja be az ország lakóinak, illetve a külföldi érdeklődőknek lehetőleg teljes részletességgel. A Nemzetközi Földrajzi Unió (IGU) Nemzeti és Regionális Atlaszok Bizottságának első (1956-1972 közötti) és a Nemzetközi Térképészeti Társulás (1968-1972 közötti) elnöke, *Szaliscsev K. A.* szovjet-orosz geográfus, kartográfus szerint „a nemzeti atlaszok az egyes államok nagy, átfogó atlaszai, melyek az adott országra vonatkozó természet-, gazdaság- és politikai földrajzi tudományos ismereteket foglalják össze és értékelik”.² „A nemzeti atlaszok az egyes országok természeti környezetének, népességének,

⁵ Marosi Sándor: Frisnyák Sándor tevékenysége a Magyar Földrajzi Társaságban. In: Boros László – Viga Gyula szerk.: Frisnyák Sándor munkássága. Herman Ottó Múzeum. Miskolc, 2004. pp. 12-17.

¹ Dr. Kocsis Károly, akadémikus, intézeti igazgató, egyetemi tanár, az MNA szerkesztőbizottság elnöke

² Sališev, K. 1960. Nationalatlassten. Vorschläge zu ihrer Vervollkommung. Petermanns Geographische Mitteilungen 104. 1. 77. p.

gazdaságának és kultúrájának térbeli jellemzőit bemutató olyan atlaszok, melyeket állami- és közintézmények adnak ki, mint nemzeti jelentőségű és presztízsű alkotásokat.”³ A korabeli és későbbi definíciókat röviden összefoglalva, „egy nemzeti atlasz az adott állam földrajzi adottságainak lehetőleg részletes és differenciált képét tükrözi térképek meghatározott sorozata által.”⁴

Jellemzők. Az eddig megjelent nemzeti atlaszok **főbb közös jellemzője** az, hogy

- tárgykörük egy adott *állam területére* vonatkozik,
- egy ország természeti, társadalmi, gazdasági térszerkezetét, annak tér-időbeli jellemzőit csaknem *enciklopédikus* igénnyel, összetett módon, *szisztematikusan*, egymást logikusan követő *térképek sorozatával* mutatják be,
- az egyes témaköröket az összehasonlíthatóság érdekében azonos, az ország alakja által is *meghatározott méretarányú fő- (ill. mellék)térképeken* ábrázolják,
- tematikai fő tagolódásuk: a) *állam-nemzet* /általános földrajzi jellemzés, történelem, politika/, b) *természeti környezet*, c) *népesség / társadalom*, d) *gazdaság*,
- a nemzeti atlasz-projektek mindenhol állami kezdeményezésűek, *megvalósításuk, finanszírozásuk állami feladatnak* számít.

Ez utóbbival is összefüggésben megállapíthatjuk, hogy megjelenése óta a *nemzeti atlasz az adott ország, nemzet „személyi igazolványa”, mely a zászló, címer és himnusz mellett a nemzeti jelképek legfontosabbika.*

Funkciók. Az idők során kialakultak a nemzeti atlaszokkal szembeni legfontosabb elvárások is, melyek leglényegesebb **funkcióit** a következők jelentik:

szolgálniuk kell

- az *állam, nemzet reprezentációs* funkcióját,
- az *államigazgatás tervező és döntési* funkcióját,
- a *tudományos kutatást és*
- a *köz-, és felsőoktatást,*
- közérthetőségük révén *ki kell elégíteniük a művelt, széles nyilvánosság igényeit is*

az ország természeti, társadalmi, gazdasági állapotára vonatkozóan.

³ Салищев, К. А. 1976. Картоведение, МГУ, Москва, 240. p.

⁴ Ormeling, F. 1994. Neue Formen, Konzepte und Strukturen von Nationalatlanten. Kartographische Nachrichten 44. 6. pp. 219-226.

Alaptípusok. Az említett funkcióknak való megfelelés alapján a nemzeti atlaszoknak alapvetően két **alaptípusa** különíthető el:⁵

1. Tudományos-tájékoztató jellegű – szűk, inkább szakmai felhasználói kör (pl. a legutóbbi kínai, orosz atlasz)
2. Népszerűsítő-tudományos jellegű – széles felhasználói kör (pl. a legutóbbi német, spanyol, svéd, szlovén atlasz)

1.2. Mióta és milyen nemzeti atlaszok léteznek?

Napjainkban a Föld országainak többsége (az európaiaknak szinte teljes egésze) rendelkezik nemzeti atlaszsal, mint kiemelkedő nemzeti szimbólummal, melyet általában a nemzeti függetlenségre törekedve, vagy azt elérve jelentettek meg és többnyire két-három évtizedenként újítottak fel.

Az első (és a harmadik) ilyen atlaszt az orosz fennhatóságtól szabadulni kívánó *Finnország* adta ki 1899-ben⁶ (ill. 1910-ben), a másodikat a Brit Birodalomból kiválni óhajtó Kanada (1906). Ezek az atlaszok egyetlen, nagyméretű kötetből álltak, természetföldrajzi dominanciájuk voltak és még magukon viselték a 19. század általános földrajzi, statisztikai jellegű atlaszainak nyomait.⁷ Az első világháborút követően Egyiptom (1928), Csehszlovákia (1935), majd Olaszország (1940) alkotta meg *függetlenségének, politikai-gazdasági erejének demonstrálására* saját nemzeti atlaszát.⁸ Ugyanekkor, 1931-ben kezdődtek el a francia nemzeti atlasz munkálatai is, melyek csupán a második nagy világhéges után (1946-ban) zárultak le. Ez a mű a politikai célkitűzések mellett elsőként mutatott arra is példát, hogy az ilyen atlaszok kiemelkedő szerepet játszhatnak a *tudományos kutatásban és a felsőoktatásban is.*⁹

Az 1918 és 1945 között készült atlaszok túlnyomó része *egyetlen kötetben* jelent meg, de ezek (egyébként nagy) mérete meglehetősen változó, *módszertana* többnyire *rendezetlen* volt. Továbbra is *természetföldrajzi túlsúlyú* tematikájukban azonban a gazdaság már egyre jelentősebb szerepet játszott.¹⁰

⁵ Жуковский, В.Е. 2008-2009. Что такое Национальный атлас? История Национального атласа. <http://national-atlas.ru> Letöltés: 2010.06.25.)

⁶ Annak ellenére, hogy a térképész szakma a világ első nemzeti atlaszának az IGU 1899. évi, berlini kongresszusán bemutatott finn atlaszt tartja, az amerikaiak első nemzeti atlaszának az USA fennállásának 100. évében (1874-ben) megjelent atlaszukat nevezik („Statistical Atlas of the United States Based on the Results of the Ninth Census 1870” <http://nationalatlas.gov/about.html>)

⁷ Statistical Atlas of the US...1874, Andree, R. – Peschel, O. 1878. Physikalisch-Statistischer Atlas des Deutschen Reichs, Velhagen-Klasing, Bielefeld-Leipzig, Chavanne, J. 1887. Physikalisch-statistischer Hand-Atlas von Oesterreich-Ungarn, Hölzel, Wien.

⁸ Салищев, К. А. 1976. i.m. 241.p.

⁹ Papp-Váry Á. 1983. A nemzeti és körzeti (regionális) atlaszok. In: Klinghammer I. – Papp-Váry Á. Földünk tükré a térkép, Gondolat, Budapest, 306.p.

¹⁰ Witschel, Ch. 2000. Nationalatlanten – Entwicklungsgeschichte und Ausblick. Kartographische Nachrichten 50. 6. 275., 277.p.

A második világháború utáni évtizedben (főként 1949-1953 között) számos fejlett ország (pl. Dánia, Franciaország, Ausztrália, Svédország) látott hozzá (első, vagy újabb) nemzeti atlaszához megalkotásához, immár a *területi tervezés, területfejlesztés* céljával.¹¹ Újdonságnak számított az is, hogy az atlaszt immár nem feltétlenül egyetlen, vaskos, olykor hatalmas méretű kötetben jelentették meg, hanem (egyedi, vagy csoportos, tokba helyezett) *térképlapok* formájában, melyek kiadását hosszú ideig elnyújtották (pl. Belgium 1950-1972, Svédország 1953-1971).

Ez időszakban a nemzeti atlaszok iránti érdeklődés hatására, 18. (Rio de Janeiro-i) kongresszusán, 1956-ban az IGU létrehozta a *Nemzeti Atlaszok Bizottságát*,¹² a szovjet *Szaliscsev K. A.* elnökletével, aki ezen atlaszok legfontosabb feladatának a természeti erőforrások kiaknázásának elősegítését, a termelőerők optimális térbeli elrendeződésének feltárását és a területi tervezés segítségét tartotta.¹³ Ez a bizottság rendszerezte először a nemzeti atlaszokkal szembeni követelményeket:¹⁴

- sokoldalú és teljességre törekvő tartalom
- tudományosan magas színvonalú, egységes, összehasonlítható, egymást kiegészítő térképek
- gyakorlat orientáltság
- alkalmasság a művelt átlagemberek által történő felhasználásra
- öt fő témakör (természet, népesség, gazdaság, kultúra és politikai struktúra)
- kezelhető méret (max. 40-50 x 60-70 cm)
- az összehasonlíthatóságot segítő egységes méretarány
- a térképek megértését szöveg, esetleg egyéb grafikák segítik

Az 1950-es évek végétől, részben az atlasz-bizottság aktivitásának, részben a gyarmatbirodalmak felbomlásának, volt gyarmatok tucatjainak függetlenné válásával egyre több (rég és új) ország mutatta fel ilyen „térképes személyigazolványát”. Az egységesítési törekvések ellenére a nemzeti atlaszok kiadásakor világszerte egyre több ország kezdett új utakon járni. A monumentális kötetek és önálló térképlap(csoport)ok mellett egyre gyakoribbá váltak a hosszú időszak alatt, *több kötetben* illetve *cserélhető térképlapokban*

¹¹ Witschel, Ch. 1998. Nationalatlanten – Entwicklung, Konzeption, Gestaltung, Funktion. Von Loga, Köln, pp. 59-61.

¹² A Nemzetközi Térképészeti Társulás (ICA) csupán 1959-ben jött létre, mely szintén megalkotta a nemzeti atlaszokkal foglalkozó bizottságát. A (Nemzeti és Regionális) Atlaszok Bizottsága 1985-87-től kizárólag az ICA keretein belül működik. <http://icaci.org/commissions/>

¹³ Sališev, K. 1960. 79. p., Жуковский, В.Е. 2008-2009. i.m., Papp-Váry Á. 1983. i.m. 304. Szaliscsev ugyanakkor felhívta a figyelmet arra is, hogy a nemzeti atlaszok fontos szerepet töltenek be a kulturális-nevelő munkában és felkeltik a hazaszeretet, illetve nemzeti büszkeség érzését is.

¹⁴ Sališev, K. 1960. 79. p., Witschel, Ch. 1998. i.m. pp. 73-74.

megjelenő, egyre kisebb méretű, változó tematikai súlypontú atlaszok. Ezzel a kiadók arra a kétségtelen kihívásra próbáltak választ adni, hogy az egyetlen kötetben megtestesülő, minden témakört magában foglaló, hosszú évek alatt készülő atlaszok bizonyos (főként gazdasági, társadalmi) részei már a nyomtatás pillanatában elavulttá válnak.

Ez időszakban a *szocialista országok* – propaganda jelleggel – alapvetően tekintélyt parancsoló méretű és tudományos alaposságú, *egykötetes nemzeti atlaszokat* jelentettek meg (Csehszlovákia 1966¹⁵, Magyarország 1967, 1989, Bulgária 1973, Lengyelország 1978, Románia 1979, NDK 1981). A Nagy Szovjet Világatlaszt (1937-ben és 1940-ben) megjelentető *Szovjetunióban* is felmerült az 1950-es évek végén egy szovjet nemzeti atlasz megalkotásának gondolata, de helyette geográfusai és kartográfusai a szövetséges Kubát (1970), Vietnámot (1985) és Mongóliát (1990) örvendeztették meg ilyen térképekbe öntött nemzeti szimbólummal.¹⁶

Az 1945 és 1980 közötti időszak – alapvetően az állami *területi tervezést* szolgáló – nemzeti atlaszait főként a *közgazdasági-demográfiai tematikai* súlypont, a rendszerezett módszertan, növekvő *probléma orientáltság*, rendkívüli *összetettség*, a méretarány, a kiegészítő szövegek és illusztrációk arányának csökkenése jellemezte.¹⁷

Az 1980-as évektől kezdve alapvetően *marketing* okok miatt korszakváltás zajlott le a nemzeti atlaszok történetében. Az egyre igényesebb és költségesebben előállítható atlaszok korábbi szűk piacai szélesítése érdekében immár dominánsan *több, kisebb méretű kötetben* jelentek meg és alapvetően a tehetősebb, művelt középosztályt, a *művelt átlagembereket* és a *köz- illetve felsőoktatás résztvevőit* célozták meg. A funkcióváltás eredményeként, a közérthetőség, népszerűség, jobb eladhatóság érdekében az atlaszokban a térképek rovására a magyarázó szövegek, fényképek, különböző grafikák aránya rendkívül megnőtt, a térképek gyakran leegyszerűsödtek, a tematikában a fő hangsúly a társadalmat (a felhasználókat) leginkább érdeklő gazdasági, demográfiai, szociológiai és ökológiai témákra helyeződött.¹⁸ Míg korábban a nemzeti atlaszokat a nemzet „névkártyájának” tekintették és az országot alapvetően csak pozitív oldaláról mutatták be, ettől kezdve ezen alkotások egyre

¹⁵ A szocialista évtizedek alatt, 1980-ban a szlovákoknak sikerült elérniük az akkor Csehszlovákia részét képező Szlovákia első nemzeti atlaszához kiadását is.

¹⁶ Жуковский, В.Е. 2008-2009. i.m.

¹⁷ Witschel, Ch. 2000. i.m. 277.p.

¹⁸ Ormeling, F. 1994. Neue Formen, Konzepte und Strukturen von Nationalatlanten. Kartographische Nachrichten 46. 6. 220-221. p., Witschel, Ch. 2000. i.m. 276-277.p. Ez a korabeli funkcióváltás jól tükröződik pl. a svéd és holland nemzeti atlaszok első és második kiadásának összehasonlításában is (Svéd Nemzeti Atlasz, 1. kiadás: 1953-1971, 2. kiadás 1990-1997, Holland Nemzeti Atlasz, 1. kiadás: 1963-1978, 2. kiadás: 1989-1995). Jó példának számítanak még a korabeli spanyol, olasz, japán, kanadai, finn atlaszok is.

inkább vállalkoztak a nemzetet foglalkoztató problémák bemutatására.¹⁹ A továbbra is tudományos alapokon nyugvó, de már piaciorientált, tömegfogyasztásra is alkalmas, modern, olykor több tucat részletben kiadott atlaszok²⁰ a hagyományos nyomtatott forma mellett az 1980-as évek végétől már elektronikus változatban²¹ is megjelentek.

A személyi számítógépek megjelenése és széleskörű elterjedése világszerte forradalmasította a térképészetet és azon belül az atlasz-kartográfiát is.²² Az 1990-es évektől a gyártási technikában és az információs technológiában lezajlott változások eredményeként a modern atlaszok már képesek egyidejűleg megfelelni az elmúlt évszázad egyes időszakaiban eltérő hangsúlyt kapott, különböző funkcióinak (*multifunkcionális nemzeti atlaszok*). Az újszülött *elektronikus atlaszok* közül kezdetben a hagyományos módon, nyomtatásban megjelent *atlaszok CD-ROM változatai* (kísérői)²³ bukkantak fel a piacon, majd Kanadában (1994-től fokozatosan) életre kelt az első *világhálós (internetes, webes) nemzeti atlasz* is.²⁴ A kanadait némi késéssel, 1997-től követte az USA online nemzeti atlasza is.

Az elektronikus atlaszokat a funkcionalitás alapján annak idején még három alaptípusba sorolták:²⁵

- „*View-only atlaszok*” A felhasználó ezek előre elkészített, többnyire raszteralapú térképeit és ábráit csak nézegetni tudja, azokat *nem tudja megváltoztatni*, meg kell elégednie a *nagyítás, kicsinyítés* (zooming), *pásztázás* (panning) és *keresés* (searching) funkciók használatával.
- „*Interaktív atlaszok*” A felhasználónak itt már lehetősége van a (többnyire vektoralapú) térképeken az *ábrázolás színét* és az adott *információs tartalom csoportosítását* (az érték kategóriái határait) megváltoztatni.

¹⁹ Ormeling, F. 2009. Moderne Atlaskartographie im Spiegel von National- und Regionalatlanten – Bestandaufnahme und Entwicklungslinien. Kartographische Nachrichten 59. 16. p.

²⁰ A svéd atlasz 2. kiadása 17, a hollandé 20 kötetben, a finn 5. kiadása 26 füzetben jelent meg.

²¹ A kanadai atlasz 6. kiadása (1980-1993), a svéd atlasz 2. kiadása (1990-1997). Witschel, Ch. 2000. i.m. 276. p.

²² Zentai L. 2000. Számítógépes térképészet, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

²³ Ormeling, F. 1994. i.m. 222.p. E tekintetben a svéd, francia, spanyol atlaszok számítottak úttörőnek.

²⁴ Siekierska, E, Williams, D. 1996. National Atlas of Canada on the Internet and schoolnet. In: Köbben, B, Ormeling, F, Trainor, T (eds.) Seminar on electronic atlases II, Prague, ICA Commission on National and Regional Atlases, pp. 19-23.

²⁵ Ormeling, F. 1994. i.m. 225.p. Más felosztás szerint az online atlaszokat eredetük alapján lehet (előre megépített) *statikus* és (igény szerint felépíthető) *dinamikus* csoportokba sorolni, melyeket tovább lehet tagolni a fentiekben már említett *view-only* és *interaktív* kategóriákra. Ez utóbbiba sorolják az *analitikus* atlaszokat is, melyek mellett létezik egy előre meghatározott (*predetermined*) csoport is, ahol a felhasználó változtathat ugyan a térkép arculatán, jellemzőin, de csak a szerző által megadott lehetőségek közül választhat. Kraak, M. J, Brown, A (eds.) 2001. Web Cartography: developments and prospects. Taylor&Francis, London, New York, 3.p.

- „*Elemző (analízis) atlaszok*” A felhasználó szabadsága itt meglehetősen magas fokú, az attribútumok tetszőleges kombinációját jelenítheti meg és értékelheti, tetszőleges témákat válogathat ki és jeleníthet meg egyetlen térképen.

Az elmúlt két évtizedben életre kelt nemzeti atlaszok körében a hagyományos, nyomtatott formában megjelentek – a felhasználói igények gyökeres megváltozása eredményeként – kétségtelenül háttérbe szorultak a szinte végtelen multimédiás elemet (pl. fényképet, videót, animációt, világhálós hiperhivatkozást) tartalmazó elektronikus változatokkal szemben. Ugyanakkor ezek „az áramszünet idején is működő” *papír atlaszok*, mint az adott állam földrajzi környezetének kiemelkedő fontosságú *kordokumentumai* nem tűntek el, hanem – az elektronikus tömegkommunikációs versenyben – látványosan *megújultak*, érdekesebbé, lebilincselőbbé váltak és egyre inkább *reprezentációs, reklám- és marketing funkciót* kezdtek ellátni. Az *elektronikus atlaszok* pedig a *területi vonatkozású információszerzés és elemzés egyik elsődleges forrásaivá, eszközeivé váltak*.²⁶ Ez utóbbiak közül a *webes-atlaszok* könnyű elérhetőségükkel, *naprakészségükkel*, a *CD-ROM atlaszok* pedig szinte kimeríthetetlen adat (és térkép) *tárolási kapacitásukkal* tűnnek vonzóknak.²⁷ Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a CD, DVD mint adathordozó háttérbe szorulásával ezek is elveszítik jelentőségüket. Az elmúlt években sok nemzeti atlasz az egymást jól kiegészítő *papír, CD- és webes változatok kombinációjában* jelent meg, melyek közül különösen a svájci, német, ukrán, spanyol, orosz, holland kiadványok váltottak ki nemzetközi elismerést.

1.3. Nemzeti atlaszok a világhálón

Földünk országai közül csupán néhány rendelkezik még igazi webes nemzeti atlaszsal. Ezért a világhálón rajtuk kívül csupán olyanokat találunk, melyek a piaci forgalomba került változatokat mutatják be (nézegethető térképek formájában), vagy nyújtanak azok egy részébe bepillantást. Néhány esetben azonban be kell érünk a megvásárolható, hagyományos illetve CD/DVD formátumú atlaszok ismertetésével, reklámjával.

Amerikai Egyesült Államok Nemzeti Atlasza: <http://www.nationalatlas.gov/>

Ausztria Területi Tervezési Atlasza (ÖROK): <http://www.oerok-atlas.at/>

Belgium Nemzeti Atlasza: <http://www.atlas-belgique.be/> 3. kiadás

Csehország Tájéttatlasza: <http://www.mzp.cz/atlas.krajiny/start.pdf>

Finnország Nemzeti Atlasza: <http://www.helsinki.fi/maantiede/geofi/atlas.html> 6. kiadás

Franciaország Nemzeti Atlasza: <http://www.mgm.fr/PUB/ATFpre.html>

Hollandia Nemzeti Atlasza: <http://avn.geog.uu.nl/Editie3Index.html> 3. kiadás

²⁶ Ormeling, F. 1994. i.m. 224.p.

²⁷ Ormeling, F. 2009. i.m. pp. 13-14.

Japán Nemzeti Atlasza: <http://www.gsi.go.jp/atlas/atlas-e-etsuran.html>
 Kanada Nemzeti Atlasza: <http://atlas.gc.ca/>
 A Koreai Köztársaság Nemzeti Atlasza: <http://atlas.ngii.go.kr/english/index.jsp>
 Mexikó Nemzeti Atlasza: <http://www.igeograf.unam.mx/sigg/publicaciones/atlas/anm-2007/anm-2007.php>
 Németország Nemzeti Atlasza: <http://www.nationalatlas.de>
 Oroszország Nemzeti Atlasza: <http://www.national-atlas.ru/dvd/index.html>
 Portugália Nemzeti Atlasza: <http://www.igeo.pt/atlas/>
 Spanyolország Nemzeti Atlasza: <http://www.ign.es/ane/ane1986-2008/>
 Svájc Nemzeti Atlasza: <http://www.atlasderschweiz.ch>
 Svédország Nemzeti Atlasza: <http://www.sna.se>
 Szlovákia Tájéktársa: <http://geo.enviroportal.sk/atlasr/>
 Ukrajna Nemzeti Atlasza: <http://wdc.org.ua/atlas/en/default.html>

2. Magyarország nemzeti atlaszai

2.1. Előzmények

A hazai földrajztudomány és térképészet mindig meghatározó szerepet játszott a nemzet- és honismeret fejlesztésében, a rólunk és országunkról alkotott „kép” formálásában. Az 1920 és 1945 közötti időszakban a Kárpát-medencére kiterjedő országunk területi egységének teljes vagy részleges helyreállítását szolgáló, a trianoni katasztrófa hatásait tükröző (többnyire francia, angol, német nyelvű, földrajzi, kartográfiai) publikációs (többek között atlasz-készítő) tevékenység folyt.²⁸ Majd 1948 után, az alapvető politikai, társadalmi, gazdasági változásokat, a szocialista társadalmi rend megszilárdulását követően, 1967-ben és 1989-ben jelent meg a *Magyar Népköztársaság két nemzeti atlasza*²⁹, melyek az új szocialista Magyarországot voltak hivatottak bemutatni. Az utóbbi atlasz projektet már értelemszerűen az MTA Földrajztudományi Kutatóintézete (FKI) koordinálta, mely a rendszerváltozást követően a gyorsan megváltozott társadalmi-gazdasági viszonyokra reagálva 1994-1995-ben, modern formában és digitális technikával megjelentette az *MNA kiegészítő lapjait* (öt füzet formájában).

²⁸ Pl. Edvi Illés Aladár – Halász Albert 1920. *La Hongrie économique en cartes – The Economies of Hungary in Maps*, Budapest; Halász Albert 1928. *The Central Europe in Economic Maps*, Grill, Budapest; Rónai András (Ed.) 1945. *Középeurópa Atlasz - Atlas of Central Europe*, Államtudományi Intézet - Institute of Political Sciences, Budapest – Balatonfüred. Meg kell említenünk, hogy a Magyarország területére (is) vonatkozó tematikus atlaszkartográfia fontos előfutára az alábbi mű volt: Chavanne, J. 1887. *Physikalisch-statistischer Hand-Atlas von Oesterreich-Ungarn, Hölzel, Wien*.

²⁹ Radó S. (elnök) 1967. *Magyarország nemzeti atlasza*, Kartográfiai Vállalat, Budapest; Pécsi M. (elnök) 1989. *Magyarország nemzeti atlasza – National Atlas of Hungary*, Kartográfiai Vállalat, Budapest

A rendszerváltozást követő immár több mint két, a korábbi gazdasági-társadalmi viszonyokat gyökeresen átalakító évtizedben – amikor Európa új és régi országaiban, Madridtól Moszkváig, Párizstól Kijevig, Ljubljanától Varsóig egymás után jelentek meg nemzeti atlaszok – a Magyar Köztársaság még nem látta indokoltnak ilyen nemzeti szimbólum felmutatását. A felmerülő hazai igények kielégítésére 1999-ben a Cartographia Kft. adott ki egy kisebb méretű térképgyűjteményt, míg 2009 végén és 2011 derekán (angolul és magyarul) az MTA (ill. az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet) saját forrásból jelentetett meg egy-egy kis atlaszt (*Magyarország térképeiben*), melyek csak ideig-óráig feleltethetik egy modern (nyomtatott és elektronikus) magyar nemzeti atlasz hiányát.

A továbbiakban röviden ismertetjük, és teljes terjedelmükben közöljük az eddig megjelent magyar nemzeti atlaszokat, valamint azok előfutárainak tekinthető tematikus atlaszokat.

Chavanne, Joseph 1887. *Physikalisch-Statistischer Hand-Atlas von Oesterreich-Ungarn*, Hölzel, Wien.

Néhány évvel német példaképének³⁰ megjelenése után, 1882 és 1887 között *füzetekben* (lapokban, 1887-ben egységes kötetben) adták ki Bécsben ezt a 32,5 x 49 cm-es nagyságú tematikus atlaszt, mely az Osztrák-Magyar Monarchia természet- („fizikai”) és társadalomföldrajzi („statisztikai”) arcát mutatja be. A kizárólag német nyelvű alkotás 50 oldalon (20 db 1:2,5 millió és 20 db 1:5 millió méretarányú) térképet, míg 68 oldalon (számos statisztikai táblázattal kiegészített) *magyarázó szöveget* tartalmaz. A térképpoldalak közel fele a természeti környezettel, csaknem harmada a népességgel, településekkel, hetede a gazdasággal, a többi politikai, közigazgatási témákkal foglalkozik. Ez a maga korában úttörőnek számító osztrák-magyar atlasz alapvetően a tematikai hiányosságok és rendszertelenség miatt nem tekinthető a mai fogalmak szerinti nemzeti atlasznak, de azok magyar változatának kifejlődésében talán mégis az első mérföldkönek számít.

Edvi Illés Aladár – Halász Albert 1920. *La Hongrie économique en cartes – The Economies of Hungary in Maps – Magyarország gazdasági térképeiben*, Budapest.

Ez az 1919 és 1920 decembere között, alapvetően a trianoni béketárgyaláshoz kiadott, háromnyelvű atlasz még nem felelt meg a nemzeti atlaszokkal szemben támasztott minden kritériumnak, mert alapvetően csak hazánk *gazdasági* viszonyait mutatta be az utolsó békeév (1913) adatai alapján. A 4. kiadás már 68 (kb. 1:4,2 millió méretarányú, színes) térképet és 6 grafikont tartalmazott, mérete 29 x 20,3 cm volt.

³⁰ Andree, R. – Peschel, O. 1878. *Physikalisch-Statistischer Atlas des Deutschen Reichs*, Velhagen-Klasing, Bielefeld-Leipzig.

Rónai András (szerk.) 1945. Középeurópa Atlasz, Államtudományi Intézet (Atlas of Central Europe, Institute of Political Sciences), Budapest – Balatonfüred.

A jelenlegi MTA CSFK Földrajztudományi Intézet szervezeti elődjének számító *Államtudományi Intézet*ben, Rónai András igazgató szerkesztésében, magyarul és angolul megjelent mű a nemzeti atlaszokkal szemben támasztott követelmények mindegyikének megfelelt, egy kivétellel: nem kizárólag egy állam (Magyarország) területét, hanem hazánkat, a *Kárpát-medencét és annak meglehetősen tág* (12 országot érintő) *környezetét* ábrázolta 334 oldalon, 134 (kb. 1:6,2 milliós méretarányú, színes) térképen. A 31,5 x 23 cm-es méretű atlasz angol változata 367 oldalon 171 térképet tartalmazott. Az eredetileg a második világháború utáni békeszerződéshez készített, de később csaknem megsemmisült mestermű *digitális faksimile változatát* 1993-ban adta ki 411 oldalon, magyarul és angolul a Szent István Társulat és a Püski Kiadó, alapvetően az *ELTE Térképtudományi Tanszék* munkájának köszönhetően.

Radó Sándor (főszerk.) 1967. Magyarország Nemzeti Atlasza, Kartográfiai Vállalat, Budapest.

Az első, kifejezetten nemzeti atlasz nevet viselő magyar térképgyűjtemény munkálatai 1959-ben kezdődtek meg a Nemzetközi Földrajzi Unió Szaliscsev vezette Nemzeti Atlaszok Bizottsága ajánlásai alapján, Radó Sándor főszerkesztő irányításával. A 29 x 40,6 cm-es méretű, 112 oldalas mű az MTA (főleg annak Földrajzi Bizottsága) tudományos és a Kartográfiai Vállalat térképészeti közreműködésével 1967-ben jelent meg a „*gazdaságvezetés és tervezés munkájának*” *segítése* és az általános honismereti tájékoztatás céljával. Ennek megfelelően a Magyar Népköztársaság vörös borítójú, első „térképes személyigazolványának” 280 (túlnyomórészt 1:1–2 milliós méretarányú) térképe közül közel 60% a *szocialista népgazdaság állapotát*, harmada a természeti környezetet mutatta be, míg alig több mint tizede szólt magáról a társadalomról (a népességről és településekről).

Pécsi Márton (elnök) 1989. Magyarország nemzeti atlasza – National Atlas of Hungary, Kartográfiai Vállalat, Budapest.

Ismét kormányzati támogatással, a Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztériummal való összefogásban az MTA (Szentágothai János elnök) 1983-ban határozta el az MNA újabb kiadását. Az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet irányításával, Pécsi Márton igazgató, szerkesztőbizottsági elnök vezetésével, 87 (túlnyomórészt) állami intézmény, szervezet és 183 szerző, szerkesztő közreműködésével, a rendszerváltozás előtti pillanatban, 1989-ben jelent meg az MNA második kiadása. A korábbihoz képest *terjedelmében közel négyeszeresére* nőtt (395 oldalas), 29 x 43 cm-es méretű, még mindig *egyetlen* *kötetben* megjelent atlasz a külvilág felé való nyitás érdekében kétnyelvűvé vált

(magyar és angol). Az 1967-es kiadáshoz képest a *magyarázó szövegek terjedelme* a nemzetközi trendnek megfelelően *jelentősen* (8 oldalról 100-ra) *nőtt*. Az ország méretéből eredően a térképek túlnyomó többségének méretaránya (1:1–2 millió) és a változatlanul a szocialista területi tervezést segítő, alapvető funkciója miatt a tematikai szerkezete lényegében nem változott. Az immár 763 térképének kb. 60%-a továbbra is a *népgazdaság* állapotával foglalkozott ugyan, de a természetföldrajzi térképek (21%) rovására a társadalmi témakörökkel foglalkozó és a bevezető jellegű térképek némileg teret nyertek (12% ill. 8%). Az 1980-as évek második felében kibontakozó enyhülő politikai légkör hatására nem csupán az adatbeszerzés vált könnyebbé, hanem a szocialista iparosítással, mezőgazdasági és településfejlesztési *politikával kapcsolatos kritika is*, mely ezen atlasz tartalmában is tükröződött.

Pécsi Márton (elnök) 1994–1995. Magyarország nemzeti atlasza kiegészítő lapjai – National Atlas of Hungary. Supplementary Map Lift-out Series. 1–5. füzet, MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest.

Az 1989 utáni alapvető társadalmi-gazdasági változások, az 1990. évi népszámlálások eredményeinek közzététele arra készítette az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetét, hogy a társadalom gyors és pontos tájékoztatása érdekében *kiegészítő lapokban* folytassa az MNA kiadását. A *korszerű nemzetközi trendekhez való felzárkózást* nem csupán az egységes, hatalmas terjedelmű kötetben való megjelenéssel történő szakítás jelentette, hanem a *funkcióváltás*, a *művelt nagyközönség és oktatás felé való nyitás*, a társadalom széles rétegeit érdeklő, *problémaorientált tematika* (pl. etnikai kérdések, új közigazgatás, demográfiai problémák, nemzetközi migráció, választások, adózás, környezeti konfliktusok) és a térképszerkesztésnél a hagyományosról a *digitális technikára* (ArcGIS) *való átállás is*.

Papp-Váry Árpád (elnök) 1999. Magyarország atlasza, Cartographia, Budapest.

Az egykötetes nemzeti atlaszokhoz képest kezelhetőbb méretű (23,3 x 32,9 cm-es lapokat tartalmazó) atlasz az 1989 utáni alapvető társadalmi-gazdasági változásokat kívánta bemutatni főként a felsőoktatás résztvevői számára. A 132 számozott oldal közül 106,5 tartalmazott térképeket, 24,5 névmutatót és közigazgatási településlistát. A *funkcióváltás* és a piac megcélzott szegmensének igényei miatt a térképes oldalak szerkezete az MNA 1989-es kiadásához képest jelentősen megváltozott, kiegyensúlyozottabbá vált. 1989-hez képest a térképes oldalakon belül a korábban domináns gazdasági témakör aránya 49%-ról 23%-ra csökkent, a bevezető, általános földrajzi, politikai-közigazgatási térképeké 10%-ról 26%-ra nőtt. A térképek közül leggyakrabban az 1:2,5 milliós méretarányúak fordulnak elő. Jelentős szemléletbeli váltást

tükröz, hogy a térképek közül már 21 (16 természetföldrajzi jellegű) ábrázolta hazánkat, a Kárpát-medencét (1989-ben csupán három).

Kocsis Károly – Schweitzer Ferenc (eds.) 2009. Hungary in Maps, Geographical Research Institute, Hungarian Academy of Sciences, Budapest.

Az MTA Földrajztudományi Kutatóintézete a regionális atlasz sorozata keretében (a Délkelet-Európával és Ukrajnával foglalkozó atlasz után) a rendszerváltozás 20., a NATO-csatlakozás 10., az EU-tagságunk 5. évfordulóján, 2009-ben jelentette meg a *külföld tájékoztatására* ezt a viszonylag kisméretű (21 x 29,8 cm-es), angol nyelvű kiadványt országunk korabeli természeti, társadalmi és gazdasági helyzetéről. A digitális technikával készült, 211 oldalas atlasz szerkezetében a szöveg és térkép aránya közel 2:1-re volt tehető. A 142 térkép körében a *természet, gazdaság és társadalmi tematika csaknem hasonló* súllyal szerepelt. A korábbi nemzeti atlaszokhoz képest országunk ezen angol nyelvű, kis „névkártyája” a hazai és nemzetközi érdeklődés kielégítésére számos témakör újszerű bemutatását is felkínálta (pl. etnikai-, politikai-, történeti-, vallásföldrajzi, ökológiai, urbanizációs, kereskedelmi, telekommunikációs, turisztikai témák).

Kocsis Károly – Schweitzer Ferenc (szerk.) 2011. Magyarország térképekben, Magyar Tudományos Akadémia, Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.

Ez a kiadvány nem csupán a 2009-ben megjelent angol atlaszunk magyar nyelvű változata, hanem annak kibővített, aktualizált, átdolgozott, de változatlan (21 x 29,8 cm-es) méretű, multifunkcionális kiadása. Főként az *új fejezeteknek (parlament választások, tehetségföldrajz)* köszönhetően a terjedelem 248 oldalra bővült, a térképek száma 165-re, a szerzőké 38-ra nőtt. A hazai művelt átlagembereknek, a köz- és felsőfokú oktatás szereplőinek, illetve a kormányzati döntéshozóknak szóló kis, összefoglaló atlaszunk egy gyors áttekintést kívánt nyújtani a harmadik évezred elejének Magyarországról és 16 térkép segítségével hazánkról, a Kárpát-medencéről. Ezt a gyors (és ingyenes) tájékoztatást szolgálta az is, hogy a hagyományos, nyomtatott változat megjelenése után az atlasz teljes terjedelme felkerült az MTA FKI honlapjára is.

2.2. A jelenlegi MNA projekt

A fentiekben ismertetett előzmények alapján bízunk benne, hogy jelen kezdeményezésünk eredményeként, megfelelő kormányzati támogatással, a tudomány képviselőinek összefogásával a következő években sikerül

megjelentetni az MNA új kiadását nem csupán hagyományos (nyomtatott)³¹ formában, hanem a kor követelményeinek megfelelően elektronikus (DVD és webes) változatban is. Ez utóbbinak, a folyamatosan készülő és aktualizálódó, view-only (nézegethető), interaktív (később analitikus) térképeknek a projekt honlapján³² adunk otthont, ahol a felhasználók (pl. kormányzati döntéshozók, az oktatás különböző szintjeinek résztvevői, szakmai érdeklődők) folyamatosan tájékozódhatnak nem csupán országunk, hanem (a témaköröktől, adatoktól függően) hazánk, a Kárpát-medence természeti, társadalmi és gazdasági viszonyairól is.

³¹ Az MNA nyomtatott változata a tervek szerint 2015-től évente, négy-négy (magyar és angol nyelvű) önálló kötetben jelenik meg: Természeti környezet; Társadalom; A magyar állam és helye a világban; Gazdaság.

³² www.nemzetiatlasz.hu